

УДК 930.253:[373.5:37.043.1-055.2](477-25)“187/191”

А. Е. ИЙСЛУУ*

ЖІНОЧА ГІМНАЗІЙНА ОСВІТА У КИЄВІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (за документами Державного архіву м. Києва)

На підставі документів, що зберігаються у фондах Державного архіву м. Києва, висвітлюються деякі проблеми становлення та функціонування приватних жіночих гімназій міста наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: жіноча гімназія; вихованки; учнівське самоврядування; наставниця; навчальна програма; позашкільне виховання.

У другій половині ХІХ ст. ідея створення жіночих гімназій як відкритих і всестанових освітніх навчальних закладів для дівчат, набула практичного втілення та законодавчого регулювання. У 1870 р. було затверджено “Положение о женских гимназиях и прогимназиях”, яке визначало напрями розвитку середньої жіночої освіти в Російській імперії практично до 1917 р. Досить докладно цей документ було проаналізовано у праці Е. Д. Днепров та Р. Ф. Усачової “Среднее женское образование в России”. Серед головних позитивних нововведень, започаткованих цим положенням, дослідники визначають відкритість гімназій для представниць усіх станів і віросповідань, розширення сфери жіночої педагогічної праці, збільшення терміну навчання¹. Згідно з документом, навчання дівчат у гімназіях тривало 7 років, після чого вихованки мали можливість продовжити здобувати освіту у додатковому восьмому (педагогічному) класі з річним або дворічним строком навчання. При кожній гімназії створювалися опікунські ради, які займалися поширенням позитивного образу гімназій у суспільстві, і педагогічні ради, які вирішували питання, що стосувалися навчальної і виховної частин. Безпосереднє управління гімназіями здійснювали “начальники”, кандидатури яких обиралися опікунськими радами і затверджувалися міністром народної просвіти².

Така схема управління дозволяла контролювати шкільне та поза-шкільне життя як учнів, так і викладачів із метою недопущення будь-яких революційних антиімперських настроїв серед населення, особливо після заворушень початку 1860-х років. Саме тому створення будь-яких самоврядних шкільних чи студентських організацій було забороненим і сприймалося як залучення молоді до політичних процесів, що було абсолютно неприпустимим. Це легко простежити за документами кан-

* *Ийслуу Аліна Еедіківна* – науковий співробітник відділу інформації та використання документів Державного архіву м. Києва.

целярії навчальних округів. Зокрема, у листі від попечителя київського навчального округу Петра Зілова до голови педагогічної ради жіночої гімназії імені Аделаїди Жекуліної від 20 січня 1905 р. зазначається, що учнівські зібрання та організації з виборними старостами і делегатами не тільки відволікають учнів від їх прямих обов'язків, а й залучають до політичної діяльності, якій не має бути місця в школах³. Позашкільне життя вихованок контролювалося практично на всіх рівнях: від затвердження програм літературних вечорів, учнівських вистав попечителями навчальних округів до спостереження за приватним життям вихованок, визначенням кола їх знайомих класними наставницями з метою запобігання “згубним” знайомствам і впливам⁴.

Головні завдання, що покладалися на середні навчальні заклади, полягали у вихованні релігійного і національно-патріотичного почуття в учнях: “чувства эти должны составлять основу нравственного воспитания русского гражданина, эстетически развивать учеников, воспитывать любовь к родной старине”⁵. Випускниці гімназій після завершення навчання в більшості випадків ставали домашніми наставницями, працювали в медичних та навчально-виховних закладах, що вважалися природними для жінки професіями.

Для з'ясування соціального походження учениць київських гімназій досить показовим є звіт про стан Фундуклеївської і Києво-Подільської жіночих гімназій та пансіону графині Левашової за 1901 р., у якому містяться відомості про учениць, зокрема про їх кількість, віросповідання, соціальний стан батьків. Переважна більшість учениць були дітьми дворян і чиновників православного віросповідання. З 760 вихованок Фундуклеївської жіночої гімназії 545 були дворянського походження або мали батьків, які працювали у чиновницькому апараті; доньок міщан, як засвідчено у звіті, було близько 70, купців – 60, селян – 15⁶. Здебільшого це були учениці православного віросповідання, проте були представниці і римо-католицького, лютеранського, іудейського, навіть караїмського віросповідань⁷.

Кількість неприйнятих до гімназій потенційних учениць за результатами іспитів свідчить про великий інтерес до здобуття середньої освіти серед дівчат. Наприклад, до Фундуклеївської жіночої гімназії станом на 1901 р. не було прийнято 60% вступників, до Києво-Подільської – 54,8%⁸.

Переважна більшість батьків змушені були оплачувати навчання своїх доньок. Безкоштовно могли навчатись лише діти працівників гімназій, міські стипендіатки або вихованки місцевої благодійної громади. У Фундуклеївській жіночій гімназії, згідно зі звітом, навчалися безкоштовно 36 учениць, у Києво-Подільській – лише 13⁹.

У зв'язку з цим, відкриття жіночих гімназій досить часто перетворювалося на комерційні проекти, де якість навчання була низькою, а

побори з батьків – непомірно високими. Задля підвищення рівня навчання у гімназіях їх вихованки навіть змушені були звертатися до своїх наставниць із колективними петиціями. В одному з таких документів, точна дата написання якого, на жаль, невідома (період 1903–1905 років), учениці 5–7 класів жіночої гімназії імені П. Д. Новицької висунули такі вимоги до керівниці гімназії: “а) немедленно назначить директора для более нормальной и правильной постановки учебного дела; б) предоставитъ ученицам права организовать кружки для самообразования (в помещ. гимназии во вне учебн. часы); в) устройть в 7-м классе коллоквиум по главным предметам для контроля знаний и в случае обнаруженной неуспешности ввести практич. занятия по этим предметам; ходатайствовать перед округом о заблаговременном указании той гимназии, где будут проводиться экзамены. Просить у округа разрешения на присутствие на экзаменах своим преподавателям с правом отметки; е) устройство библиотеки для учащихся; ф) предоставитъ право выборным от преподавателей совместно с выборными от учениц в наиболее важных случаях обсуждать поступки учениц; г) освободить от платы за нравоучение (вполне или частично) беднейших и наиболее пострадавших при октябрьских событиях учениц 4-х младших классов; л) ученицы, подавшие петицию, не должны подвергаться взысканию”¹⁰. З цього документа бачимо незадоволення самими гімназистками здавалося б базовими складовими будь-якого навчального процесу, а саме: рівнем отриманих знань, дезорганізованістю навчального процесу, відсутністю бібліотеки.

Однак існували жіночі гімназії, діяльність яких в першу чергу була спрямована на надання якісної середньої освіти своїм підопічним, що могла стати твердим підґрунтям на шляху до здобуття вищої освіти. Серед таких гімназій особливу увагу варто звернути на навчальні заклади, відкриті зусиллями Віри Миколаївни Ващенко-Захарченко (Мельницької) та Аделаїди Володимирівни Жекуліної.

Відкриття приватної жіночої гімназії у другій половині XIX ст. було досить нелегкою справою. Це пов'язано з тим, що відповідно до “Положення про приватні гімназії” жіночим закладам освіти статус гімназії не надавався, а жіноча освіта в імперії створювалася і вибудовувалася як неурядовий сектор імперської системи освіти, фінансований переважно за рахунок громадськості¹¹. Однак саме В. М. Ващенко-Захарченко завдяки власній наполегливості та підтримці чоловіка – професора Київського університету Михайла Єгоровича Ващенко-Захарченка, вдалося відкрити у 1878 р. “первую в России частную с правами общего типа гимназию”¹². Про саму ж Віру Миколаївну у біографічному нарисі, присвяченому її пам'яті (автор нарису, на жаль, не вказаний), написано так: “Добрую память оставила о себе В. Н. в сердцах воспитанниц Киевского института. Постоянно работая над собственным са-

мообразованием, В. Н. своим собственным примером увлекала учениц в сферу лучших стремлений века. Идеалистка, полная веры в добро и любви к человеку, она будила в детях лучшие стороны их природы. Проницательность, острый ум и ее сильная воля облегчала ей эту работу и покоряла сердца воспитанниц”¹³. Її справу успішно продовжила Олександра Тимофіївна Дучинська, ім’я якої згодом і було присвоєно гімназії¹⁴.

Особливість і перевага іншої згаданої гімназії імені Аделаїди Жекуліної полягала у тому, що її учениці, на основі дозволу від імператора, навчалися за програмами чоловічих гімназій з правом вступу без іспиту до жіночого медичного інституту та інших вищих навчальних закладів¹⁵. Зрозуміти, наскільки революційним для середньої жіночої освіти було це досягнення, можна, порівнявши програми навчання у чоловічих і жіночих гімназіях. Головна відмінність полягала у тому, що у жіночих гімназіях і прогімназіях не вивчалися деякі мови, зокрема латинська і давньогрецька¹⁶, без знання яких доступ до вищої освіти для жінок був закритий. На основі атестатів, отриманих у гімназії, випускниці могли працювати лише домашніми наставницями з тих предметів, які їм вдалося найкраще освоїти. Навчання ж за чоловічими програмами відкривало двері перед спраглими до знань дівчатами до здобуття вищої освіти, а відтак – до освоєння нового університетського середовища та самореалізації в ньому.

Однак такі успіхи вимагали від засновників жіночих гімназій значних зусиль та матеріальних вкладень. Перепоною на шляху становлення освітніх закладів були значні фінансові труднощі при їх відкритті та матеріально-технічному забезпеченні. Утримання приміщень, наповнення бібліотек підручниками, а класних кімнат – необхідним обладнанням, виплати “жалування” педагогам – все це потребувало великих коштів. Начальниці гімназій неодноразово зверталися до попечителів навчальних округів із проханнями надати фінансову допомогу для своїх гімназій, однак у більшості випадків отримували відмову. Відповідно до “Положения о женских гимназиях и прогимназиях” щорічна матеріальна допомога гімназіям не повинна була перевищувати 2000 руб., прогімназіям – 1000 руб., у той час як оренда одного лише приміщення станом на 1911 р., за словами Аделаїди Жекуліної, збільшувалася на 5 тис. руб.¹⁷

Іншою важливою проблемою була відсутність попередньої традиції надання освіти жінкам. Давалася взнаки споконвічна патріархальність суспільства, з його уявленнями про природну неповноцінність і слабкість жінок. Про цю проблеми шкільної освіти йшлося, зокрема, під час засідання комісії з обговорення питань щодо організації нагляду за позашкільною поведінкою учнів за 1908 р. Голова комісії, П. Д. Погодін порівнював закордонне шкільне навчання з тим, яке було в Російській

імперії, вказуючи, що головними проблемами останнього є відсутність шкільної традиції та єдиних ідеалів виховання у сім'ях: “если мы, например, посмотрим на серые стены колледжей Оксфорда, с которыми связан ряд воспоминаний, то убедимся, что сами стены воспитывают подростящее поколение”¹⁸.

Відсутність шкільної традиції давалася взнаки, коли йшлося про залучення сім'ї до шкільного життя дівчат. Батьки часто просто не займалися позашкільним вихованням своїх дітей через обмеженість власних освітніх здобутків. Вирішення ж проблеми віддаленості родини від школи О. Т. Дучинська вбачала у створенні педагогічних спільнот та батьківських гуртків при навчальних закладах, виголошенні публічних лекцій з педагогічних тем і запровадженні консультацій педагогів¹⁹.

Окрім того, при відкритті гімназій потрібно було розробляти нові програми для навчання дівчат, адаптовані під реалії суспільного укладу, які могли б задовольнити персональні аспірації учениць та дати їм хорошу базу до подальшого просування кар'єрними чи освітніми сходами. Водночас ці програми мали бути підлаштованими під плани та програми, затверджені міністром народної освіти.

Отримавши загальні знання в гімназіях Києва, дівчата могли продовжувати їх вдосконалення на Вищих жіночих курсах та в університетах, а згодом ділитися ними зі своїми дітьми, що, безумовно, покращувало рівень грамотності населення. Освіта надавала жінці відчуття впливовості у суспільстві, допомагала залучатися до громадського життя. Саме освіта була тим важливим чинником, який дозволяв почуватися жінці цивілізованою людиною у патріархальному суспільстві, а тяжіння жінок до її здобуття, про що свідчать численні документи жіночих гімназій, є яскравим проявом суспільних змін, що відбувалися у Києві пореформеного періоду.

¹ Днепров Э. Д., Усачева Р. Ф. Среднее женское образование в России: учеб. пособие. Москва, 2009. С. 192–194.

² Положение о женских гимназиях и прогимназиях министерства народного просвещения//Хрестоматия по истории педагогики/под. ред.: С. А. Каменева, сост.: Н. А. Желваков. Т. IV. Москва, 1936. С. 53.

³ Держархів м. Києва (Державний архів м. Києва). Ф. 151. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1, 8.

⁴ Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX–поч. XX ст.)//Український історичний журнал. 1998. № 5. С. 71–72.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 24.

⁶ Там само. Ф. 91. Оп. 1. Спр. 1266. Арк. 9.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само. Арк. 10.

¹⁰ Там само. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1.

¹¹ Днепров Э. Д., Усачева Р. Ф. Указ. соч. С. 178–179.

¹² Держархів м. Києва. Ф. 145. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 1–4.

¹³ Там само. Арк. 1.

¹⁴ Антоненць Н. Б. Історія навчально-виховних закладів м. Києва: перша Київська приватна жіноча гімназія О. Дучинської//Вісник Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка. 2007. Вип. 36. С. 48–51.

¹⁵ Держархів м. Києва. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4.

¹⁶ Днепров Э. Д., Усачева Р. Ф. Указ. соч. С. 214

¹⁷ Держархів м. Києва. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 48.

¹⁸ Там само. Ф. 107. Оп. 1. Спр. 438. Арк. 31.

¹⁹ Там само. Арк. 32.

On the basis of the documents which are stored in the collection of the State Archives of Kyiv City there are highlighted some problems of formation and functioning of private female high schools in Kyiv at the end of 19 – early 20 century.

Key words: the female high school; the schoolgirls; the pupil self-government; the mentor; the curriculum; the extracurricular education.